

OROSZ FORRÁSOK BÁTHORY ISTVÁN 1581. ÉVI HADJÁRATÁRÓL

Tóth Imre

Báthory István lengyel király 1579. és 1582. között három hadjáratot vezetett az 1577-ben teljesen a Rettegett Iván hatalmába került Livónia megszerzéséért.

Az első hadjárat (1579) eredménye Polock és néhány kisebb vár elfoglalása volt. A másodiké Velikije Luki és a környező várrendszer meghódítása (1580). A harmadikat Báthory Kelet-Európa legerősebb erődítményének, Pszkovnak az elfoglalására vezette. Az 50 000 gyalogos és 7000 lovas befogadására is alkalmas vár ostroma,¹ amely 1581 augusztusától 1582. február 6-ig tartott, eredménytelen volt. A livóniai háborút a zapolszki béke zárta le.

Báthory e hadjáratai gazdag kortársi irodalmat teremtettek. Szádeczky Lajos 1884-ben az egykorú irodalomból három fontos forrást idéz: Heidenstein Reinholdnak, Báthory István udvari történetírójának, *De bello Moscovito, quod Stephanus rex Poloniae gessit, Commentariorum libri VI* (Basileae, 1588.) c. művét, a szemtanú Gyulai Pál *Commentarius rerum a Stephano rege adversus magnum Moschorum ducem gestarum anno 1580 c. alatt 1581-ben Kolozsvárott kiadott emlékiratát*² és Báthory 1581 augusztusában Rettegett Ivánhoz intézett levelét.³

Szádeczky Lajos egy későbbi munkájában, amelyben Báthory István könyvészetével foglalkozik, a krakkói Czartoryski Gyűjtemény anyaga alapján az említett forrásokat újjal bővíti ki.⁴ Különösen fontosnak a király által kiadott „Zeitungok”, amelyek közül egy Polock, egy Pszkov ostromáról szól.⁵ Az orosz—lengyel háború forrásait Kosáry Domokos: Hermann Dániel Báthory Istvánról szóló hőskölteményével egészíti ki.⁶ Ez — amint Deák Farkas közleményéből erre következtetni lehet — nem szól a III. hadjáratról, Pszkov ostromáról.^{6/a} Gyulai Pál emlékiratából szintén nem tájékozódhatunk Báthory utolsó orosz háborújáról, mert az csak II. hadjárat eseményeit adja elő. Ilyen módon Pszkov ostromát illetően Heidenstein és a „Zeitung” ada-

1. R. Nisbet Bain: Slavonic Europa. Cambridge, 1908. 127. o.

2. Pontos címét Veress Endre: Báthory István király (Terror hostium. [Budapest, 1937.] című műve alapján adjuk meg. 194. o.

3. Szádeczky Lajos: Báthory István emlékirata a muszka cárhoz. Századok, 1884. (XVIII.) 511—512. o.

4. Szádeczky Lajos: Báthory István könyvészetéhez. Magyar Könyvszemle, 1888. 46—58. o.

5. Uo. 57—58. o.

6. Kosáry Domokos: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. I. Budapest, 305. o.

6/a. Deák Farkas: Báthory Istvánról szóló hősköltemény. Magyar Könyvszemle, 1877. 73—77. o.

taira vagyunk utalva. Ide vonatkozó forrásainkat kiegészíthetjük még Jan Piotrowszkinak, a tábori kancellária titkárának naplójával.⁷ Ez minden, ami Báthory III. hadjáratának egykorú forrásául szolgálhat.

Van azonban e forrásoknak egy nagy hibája: az egyoldalúság. Valamennyi Báthory szemszögéből értékeli az orosz háborúk történetét.

Nem kell hangsúlyozni, mennyire fontos a korabeli orosz források anyaga is. Hiszen az egykorú orosz irodalom, „közvélemény” nemcsak új szempontokkal, hanem új adatokkal is gazdagíthatja ismereteinket. Az orosz források valóban nem némák Báthory és Rettegett Iván háborúját illetően!

Teljességre való törekvés nélkül említhetjük meg, hogy az orosz krónikák is foglalkoznak a livóniai háborúval. Így az I. Pszkovi krónika Obolenszkij másolatának befejezésében,⁸ III. Pszkovi krónika Leváltári másolatának befejezésében megismerkedhetünk az események orosz szemszögű értékelésével. A III. Pszkovi krónika röviden összefoglalja Pszkov ostromát is.⁹ Az ún. Piszkarevi krónika is foglalkozik Pszkov ostromával. Ugyancsak erről az ostromról olvashatunk a híres pszkovi Pecserszkij kolostor történetéről szóló elbeszélésben is.¹⁰ Ismertes, egy másik XVI. századi forrás is, amely egy pszkovi kovács misztikus álomlátása kapcsán beszéli el a város ostromát.¹¹

E felsorolás jól illusztrálja, hogy mind Báthory hadjáratainak, mind Pszkov 1581-es ostromának megvolt a korabeli orosz visszhangja.

Felmerülhetett az a kérdés, honnan vették értesüléseiket az orosz krónikások és a Pecserszkij kolostorról szóló elbeszélés. V. I. Malüsev irodalomtörténéz arra a megállapításra jutott, hogy a Pszkov ostromáról szóló tudósítások mind a krónikában, mind másutt egy XVI. sz. orosz elbeszélésre mennek vissza, amelynek címe oroszul a következő: *Povészky o prihozsenu Sztefana Batorija na grad Pszkov*. Ezt magyarra így fordíthatnánk: *Báthory István Pszkov vára elleni hadjáratáról szóló elbeszélés*. (Továbbiakban — *Elbeszélés*)

Bár e mű az elbeszélés műfajába sorolható, mégis forrásértékű Pszkov ostromát illetően. Szerzője egy pszkovi ikonfestő, pszkovi lakos, aki nem sokkal az ostrom után itt írta meg a város ostromának történetét. Az elbeszélőnek is tehetséges ikonfestő, aki a XVI. sz. egyik legjobb katonai elbeszélését írta meg, műve végén számokból alkotott titkosírással nevezi meg magát. V. I. Malüsev Vaszilijnak olvassa a szerző nevét.¹² Sajnos az *Elbeszélés* szerzőjéről többet közvetlenül nem tudunk. A mű azonban mindig elárul egyet-mást közvetve is a szerzőről. Vaszilij személyében kora áltagos műveltségi színvonalán felül álló orosz íróval van dolgunk. Jól ismeri mind a világi, mind az egyházi irodalmat. Rettegett Iván iránti hűsége kétségtelen. Nemes patriotizmus hatja át *Elbeszélése* minden sorát. A hagyományos egyházi irodalomból vett, bizánci mintára visszamenő, ábrázolásmód mellett az ostrom eseményeinek leírásában megtalálható a képszerű, valóságos ábrázolásmód is. Ilyenkor a cikornyás, nehézkes, szónokias egyházi szláv nyelv helyett a színes orosz élőnyelvet használja, mely gazdag izes fordulatokban. A Pszkovra jellemző nyelvjárási vonásokat azonban gondosan kerülte. *Elbeszélése*nek élőnyelve közel áll az orosz kancelláriai nyelvhez. Jól ismeri az ostrom történetét és a szereplő személyeket. Művének belső összefüggései arra utalnak, hogy a szerzője olyan dolgok felől is tájékozott, amelyeket az

⁷ Повесть о прихождении Стефана Батория на град Псков. Подготовка текста и статьи В. И. Малышева. М.—Л. 1952. 128. о.

⁸ Псковские летописи. Вып. I. М. 1941. 118. о.

⁹ Псковские летописи. Под редакцией А. Н. Насонова. Вып. II. М. 1955. 262—263. о.

¹⁰ Повесть . . . 109—112. о.

¹¹ Уо. 113. о.

¹² Уо. 24. о.

egyszerű pszkovi polgárok nem tudtak. Ennek alapján V. I. Malüsev, az Elbeszélés legjobb mai ismerője, megkockáztatja azt a hipotézist, hogy Vaszilij az ostrom idején a Sujszkij kancellária vezetője lehetett.¹³

Bárhogy is álljon a dolog a szerző személyét és Pszkovban viselt tisztségét illetően, Vaszilij ikonfestő Elbeszélése Pszkov ostromáról forrásértékű. A szakirodalomban joggal mutatnak rá, hogy a „Poveszty” eseménytörténete megegyezik azzal, ahogyan Heidenstein és Piotrowszki elmondja az ostrom történetét.¹⁴

Szeretnénk bizonyítani azt, hogy az Elbeszélés a történészek számára is megbízható adatot szolgáltat Pszkov ostromáról. Megegyezik az ostrom pontosabb eseményeinek az Elbeszéléséből ismert dátuma a történelmi művekből ismertekkel. Ezt illusztrálva mellékeljük Veress Endre Báthory életrajzának és az Elbeszélés dátumainak összehasonlító táblázatát:

Veress Endre	az Elbeszélés
1581. aug. 26. Báthory	1581. aug. A király
II. táborának felverése.	megjelenik a vár alatt.
Szept. 7. A vár	Szept. 7. déli 1. óra.
ágyúzásának megkezdése.	A vár ágyúzása megkezdődik.
Szept. 8. Az I. ostrom	Szept. 8. reggeli 5. óra.
	Az I. ostrom.
Okt. 28. A II. ostrom.	Okt. 28. A II. ostrom.
Nov. 3. A III. ostrom.	Nov. 2. A III. ostrom.
1582. jan. 4. Kicsapás a várból.	1582. jan. 4. Kicsapás a várból.

Az ostrom eseményeinek pontos dátumát is megadja a szerző. Megtudjuk például, hogy a január 15-én kötött fegyverszünet híré Alexander Hruscov hozza meg a várba január 17-én. A szakirodalomból úgy tudjuk, hogy a király november végéig tartózkodott Pszkov alatt.¹⁵ Az Elbeszélésből megtudjuk, hogy Báthory december 1-én hagyta el a tábort.¹⁶ Olyan kérdésekben is pontos a szerző, melyek az ostrom egyes részleteit érintik, például Báthory régi és új táborának megjelölése, a király panasza az ostromágyúk hiányára, az ostromárok ásatása. E részletek valóságát bizonyítja, hogy Heidenstein és Piotrowski is hasonlóan beszéli el őket.

Végül egy érdekes, apró részletre hívjuk fel a figyelmet, ami az Elbeszélés megbízhatóságát növeli. Veress Endre leírásában szó van arról, hogy az I. ostrom előtt a vitézek megígérték a királynak, hogy este már a várban fognak vacsorázni. Ez az epizód az Elbeszélésben is megtalálható.¹⁷

Az egykori orosz szerzők szintén forrásértékűnek tekintették Vaszilij művét, és felhasználták adatait, ha értékelésük, szempontjaik nem is egyeztek a szerzőével. A tények leírásában pontosan követték. Szemléltető példa erre a III. Pszkovi krónika ún. Levéltári másolatának befejezése, mely átveszi az Elbeszélés eseménytörténetét, de az események értékelésében nem követi Vaszilijt, hanem erősen bírálja Rettegett Iván külpolitikáját és magatartását az ostrom idején.¹⁸

A Pszkov ostromáról szóló elbeszélés a régiek kedvelt olvasmánya volt. Erről tanúskodik az, hogy két változatban és 32 kéziratos másolatban ma-

¹³ Уо. 27. о.

¹⁴ Уо. 129. о.

¹⁵ Veress Endre: Báthory István király ... 172. о.

¹⁶ Повесть ... 90. о.

¹⁷ Veress Endre: i. m. 167. о.; Повесть ... 65. о.

¹⁸ Псковские летописи. Вып. II. М. 1955. 263. о.

radt az utókorra. Először N. M. Karamzin adta ki. Legutóbbi kiadója V. I. Malusev volt,¹⁹ aki a legrégebbi és legkevésbé hibás másolat, az ún. Vjaznyikovi kézirat alapján publikálta az Elbeszélés szövegét. A XVI. sz. végére, illetve a XVIII. sz. elejére visszamenő legjobb másolat publikálása a legfontosabb szövegvariánsok közlésével lehetővé teszi az irodalomtörténészeknek és történészeknek az Elbeszélés sokoldalú tanulmányozását.

Báthory István és Rettegett Iván háborújában két hadviselési mód ütközött össze: a nyugati várostrom technikája az orosz várvédelemmel.²⁰ Vaszilij műve hű képet ad erről az összecsapásról, a XVI. sz. hadi technikájáról. Ezért hadtörténészek is újat meríthetnek belőle. Azonban a történészek számára is bizonyára lesz mondanivalója.

Az elbeszélés az orosz szakirodalomban nincs teljesen tanulmányozva, sem irodalomtörténeti, sem történelmi szempontból.

Hadtörténetileg forrásműként használta fel M. A. Tyihanova és D. Sz. Lihacsov és Orosz városok védelme c. művében, azonban a szerzők nem törekedtek az Elbeszélés kimerítő feldolgozására.²¹ Úgy gondoljuk, hogy Vaszilij ikonfestő Báthory István Pszkov vára elleni hadjáratáról szóló Elbeszélés c. műve a magyar szakembereknek is új ismereteket fog nyújtani Báthory 1581. évi hadjáratáról és annak korabeli orosz értékeléséről. E célból szeretjük volna az illetékesek figyelmét erre a forrásmunkára felhívni. Az Elbeszélés nyelve, mely az egyházi szláv könyvnyelv és az élő XVI. századi orosz nyelv különös keveréke, nehézséget jelent ugyan, de az Elbeszélésből nyert új információk minden bizonnyal kárpótolják a kutatókat fáradozásaikért.

¹⁹ Повесть . . . 1952.

²⁰ Veress Endre: i. m. 176. o.

²¹ М. А. Тиханова и Д. С. Лихачев: Оборона древнерусских городов. Л. 1942. 44—45. о.